

İslâm Medeniyeti

MECMUASI

ÜÇ AYLIK

Dini, İlmî, Edebî
Araştırmalar Mecmuası

Cilt : V Sayı : 4

Ekim 1982 Zilhicce 1402

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

İSLÂM MEDENİYETİ VAKFI
Adına Başkan
Dr. Câhid BALTACI

İdâre Yeri

Bozdoğan Kemerî Cemal Yener
Cad. Nr: 132 VEFA/İST.

Haberleşme ve Hâvele
PK. 1315 Sirkeci/İSTANBUL
TURKEY

Fiyatı : 150 TL.

Abone şartları:

Yurt İçi : 600 TL.

Yurt Dışı : 1200 TL.

İÇİNDEKİLER

Ramazan Hilâli ve Kutuplara Yakın
Yerlerde Namaz Vakti Meseleleri
Üzerine Bir Araştırma
Prof. Dr. Ali ŞAFAK : 3

Osmanlılarda Tekkeler
Ziya KAZICI : 29

Tarihte Dârul - Hilâfe Medreseleri Ve
İhtisas Şubeleri
Veli ERTAN : 35

Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğunun
İhtisas ve Kilisenin Tertipleri
H. Fikret ALASYA : 59

Kırımlı Meşâyih, Ulemâ, Müverrihin,
Etibba Ve Riyâziyyûnun Terâcim-i Ah-
vâl Ve Âsarı
Bursalı Mehmed TAHİR
Neşre Hazırlayan :
Hasan AKSOY : 67

Rasâil As-Sahl b. Abdillâh At - Tüstari
Neşre Hazırlayan :
Dr. Y. Nuri ÖZTÜRK : 89

Kitap Tanıtma
Ass. Münir ATALAR : 101

Neşredilmeyen yazılar istenildiğinde iade edilir.
Mecmuanın ismi zikredilmeden iktibas edilemez.

Osmanlılarda Tekkeler

Ziya KAZICI

İslâm kültür tarihinde önemli bir yeri bulunan tekkeler, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve tenbiyesinin islendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerlerdir. Tekke (tekye), zâvye, hankah ve dergah gibi isimler altında birbirinden hemen hemen farksız olan bu müesseselere insanlar, dünya hayatının çeşitli meşakkat ve sıkıntıları ile yorulan ruhlarını ve bunalan gönüllerini dinlendirmek için bir araya gelip boş zamanlarını değerlendirirdi.

İlk tekkenin Remle'de kurulmasından kısa bir müddet sonra her tarafa yayılan ve dolayısıyla daha sonra kurulan müslüman devletlerin kuruluş faaliyetlerinde bulunan tekkelerin son zamanlardaki durumlarına bakıp, bunların hep böyle olduğunu zannetmek büyük bir haksızlık olur. Nitekim, M. Cevdet bu mevzuya temasla «son zamanlardaki tereddisine bakıp ta tekkelerin daim öyle olduğuna hüküm etmemelidir. Dört mevsimden sonbahara bakarak ilk baharda da ortalığı yapraksız ve yesilliksiz sanmak doğru olmadığı gibi, kemâl zamanlarında tekkeler ruhları çok terbiye etmiştir. Tekkeler, eskiden edebiyat, mûsikî ve tarih ocakları idi. Hayatın ızdırabını dindirmek ihtiyacında olanlar oralara koşarlar, nefis bir ahengin şelâlesi altında ruhlarını yıkarlar, tesellikâr söz ve tarihî menkıbelerle yeniden canlanırdı. Hâsılı, tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canna kıyacak insanların yeniden tamir gördüğü yerlerdir» (1). diyerek tarihî bir gerçeği ifade ile yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Osmanlılar kendilerinden çok daha önce var olan tasavvufa fazla bir yenilik getinmemekle beraber tekke düşüncesini sistemleştirmek, müesseseleştirmek ve bu düşüncüyü çeşitli yol ve teşkilatlarla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Bu yüzdendir ki, daha

(1) O. Nuri Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936, s. 9.

önceki Müslüman - Türk devletlerinin tekke ve zâviye şeyhlerini muhafaza edip korumaları an'anesi, Osmanlılarda da aynen devam etmiştir (2). Osman oğullarının bu davranışı, kendileri ile birlikte birçok şeyhin de gelip Anadolu'nun Garp taraflarına yerleşmelerine sebep olmuştur. Bu yeni gelen derviş mühacirlerin bir kısmı gâzilerle birlikte, memleket açmak ve fütûhat yapmakla meşgul oldukları gibi bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşmişler, orada müridleri ile beraber ziraat ve hayvan yetiştirmekle uğraşmışlardır. Bunların, boş (hâli) topraklar üzerinde kurdukları zâviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezi hâline giriyordu. Bu zaviyelerin, ordulardan daha evvel hudud boylarında kurulmuş olması, onların (orduların) harekâtını kolaylaştıran sebeplerden biri olmuştur. Örnek olması bakımından Barkan, Neşrî (s. 26) ve Âşıkpaşa-zâde (s. 12) den şu nakli yapmaktadır: «Göynük ve Tarakluya hazırlanan bir akında Osman Gâzi, Köse Mihal'in bu vech tedbirini sevab bilüb guzâtı çem'idüb gelüb Beş-taş (Beşiktaş) zâviyesine konup şeyhine Sakari suyunun geçidini sordular, şeyh ayıttı...» (3).

Müslüman toplumun, ekonomik ve sosyal yapısının teşekkülünde harç vazifesi gören bu teşkilât, İslâm'ın ahlâk vs. gibi emirlerinin muhafazası anlayışına bağlı kalmıştır. Bunun çinidir ki «ordulardan evvel gelip, yabancı topraklara yerleşen bu teşkilât mensubu kimseler, sâdece İslâm kültürünün değer hükümlerini tanıtmakla yetinmişlerdir. Onlar, sadece bununla iktifa etmiş ve propaganda bile yapmamışlardır. Yukarıda belirtilen tanıtmanın da propaganda ile ilgisi yoktur. Cünkü sosyolojide propaganda kavramı ile, bir ferdin veya teşekkülün, doğru olmadığını bile bile herhangi bir fikri benimsetme işini ifa etmesi anlaşılmaktadır. Ticarî hayattaki propagandaya reklâm diyoruz. Hiç bir propaganda ve hiç bir reklâm, gerçeğin yüzde yüz ifadesi değildir. Fakat Türk - İslâm kültürünün mânevî değerleri gerçekten en sağlam bir temel teşkil edecek değerlerdir» (4). İşte, gösteriş, reklâm ve propagandadan uzak tanıtma sâyesindedir ki, Türklerin Anadoluya gelip yerleşmeleri imkânı doğmuştur (5). Bunun içindir ki, Anadoluda ilk yerleşme merkezleri tekke ve zaviyeler civarında meydana gelmiş ve gelişip büyümüştür. Dedeköy, Erenköy, Tekkeköy, Tekkedere, Tekkekaryesi, Dıştekkke ve Tekkevıran... gibi yüz-

(2) Ömer L. Barkan «İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler», Vâkıflar Dergisi (1942), II, 292.

(3) Barkan, Age. II, 290.

(4) Anıran Kurtkan, «Osmanlı Kültürünün Yeni Nesillerimizce Tezatlı Zannedilen Bazı Hususiyetleri», Millî Kültür Dergisi, Haziran (1977), I/6, 9.

(5) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi, İst. 1974, I, 38.

lerce köy ismi, birçok yerin bir şeyh tarafından kurulduğuna vya tekkenin o civarda güçlü ve tesirli bir kuruluş olduğunu gösterir (6). Birçok köye ismini veren, elinin emeği ve alınının teri ile dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler; ve daima garba Türk akını ile beraber ilerleyen benzerlerini doğuran zâviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden, siyasî nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhler bir çok vasıfları haizdirler. Hele onların daha çok yarı göçebe türkmenler arasında telkinatta bulunuşu, köylerde yaşayışı, toprak işleri ile meşgul oluşu ve benimsenmek için dağdan bayırdan toprak açışı onlara karşı dikkatlerimizi celbetmektedir (7).

Psikolojik, pedagojik ve tıbbî meselelere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahası olan tekke, o devrin mektebidir, hastanesidir, spor yurdu-
dur, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır, bulunduğu beldenin güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ve fikir ocağıdır. Velhasıl tekke, insanların hayırına olan her şeydir. Biz, tekkenin icra ettiği bu fonksiyonlarını kısaca şöyle özetliyoruz :

① Tekkeler, özellikle kuruluş yıllarına kendi şeyhleri tarafından seçilen yerlerde kurulmuşlardır. Bu vesileyle onlar etraflarındaki insanların manevî ihtiyaçlarını temin ederek bölgelerinin insanlarına sahip çıkmışlardır. Kur'an-ın tavsiye ettiği bir metod olan hikmet ve güzel öğütle insanları dine ve hakikate çağırmışlardır.

② Tekke ve zaviyelerin bir kısmı devlet tarafından, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis edilmişlerdir. Bu bakımdan dağlarda ve korkunç boğazlarda tesis edilen tekkeler, askerî sevk ve idareyi kolaylaştırmak, ticarete engel olabilecek eşkiya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görmüştür. Bu gayenin tahakkuku için, mühim noktalarda, yağmur ve karlı günlerde de mal sevkiyatını yapanlara birer sığınak olmuşlardır.

③ Çok geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin, merkeze olan uzaklıkları dolayısıyla, otoritenin zaaf gösterdiği yerlerde bir takım isyanların çıkması normaldi. Devlet böyle yerlere (üstelik maaş vermek suretiyle) bir zabıta kuvveti yerleştirmektense, bir zaviyenin kurulmasını daha uygun ve netice itibarıyla daha faydalı görmüştür. Bu yolla, devletin bu neviden dert ve problemleri tekkenin terbiye edici eliyle ortadan kaldırılıyordu. Kaba, sert ve haşin insanlar, cemiyetin sakin ve efendi birer üyesi haline geliyorlardı.

(6) Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, İst. 1977, s. 107.

(7) Barkan, Age. II, 285.

④ Tekke ve zaviyelerin, zaman zaman ruh ve sinir hastalıkları için bir tedavi merkezi olarak kullanıldığını da biliyoruz. Daha çok telkin ve irşad yoluyla hizmetlerini sürdüren bu şifa yurtları çoğu zaman bir şeyhin önderliğinde toplumun bu sahadaki yaralarına da çareler arıyorlardı.

⑤ Oturma merkezlerinde (meskûn mahallerde) kurulan dergâhların gördüğü önemli hizmetlerden biri de temel inanç ve kültürün, halk arasındaki birlik ve haberleşmenin sağlanması idi. Bugünün bütün yayın organlarının yaptığını o zaman tekkeler ve camiler yerine getiriyordu. Halk, bunlar vasıtasıyla dinini, ahlâkını, edebini, sanatını, kültürünü ve geçmişini öğreniyordu (8).

⑥ Tekkeler aynı zamanda spor kulüpleri vazifesi de görüyordu. Güreş ve okçuluk tekkeleri bunların örneklerindedir. Muallim M. Cevdet'in son okçular şeyhi Ahmet Efendi'den naklen verdiği malûmata göre Ok Meydanı'ndaki Okçular Tekkesi her sene Mayıs'ın altıncı günü (Hıdırellez = Hızır — İlyas) açılır. Altı ay talim yapılırdı. Tekkede umumî reis makamında olan okçular şeyhi ile şimdi hakem denilen havacılar bulunurdu. Bunlar idman yapanları imtihan ederlerdi. Yeni yetişecekleri de teşvik ederlerdi. Kazananların adı tarihe geçirilir ve taşlara kazılırdı (9).

× Tekkelerin icra ettiği bu önemli hizmetleri yanında bir de yanlış anlaşılma ve günümüzde tembelleme olarak nitelendirilen bir müesseseye de ha vardır. Bunun, bizim yukarıdan beri anlatageldiğimiz tekkelerle isim benzerliğinden başka bir ilgisi yoktur. Sözü ettiğimiz bu müesseseye miskinler tekkesidir. Bunlar, bulaşıcı hastalıklara müptelâ olan kimseleri cemiyetteki sağlıklı insanlardan ayırmak için kurulmuş birer karantina mahalleridir. Osman Nuri bunlardan bahsederken şöyle der: «Miskinler tekkesinin yapılışındaki gaye, o zamanlarda bulaşıcı bir hastalık telâkki edilen, fakat ilâcı da bulunmayan cüzamlıları tecrid etmek, onların dökük parmaklı ellerini kesik burunlu yüzlerini halkın gözü önünden uzaklaştırmak gibi sıhhi, ictimâî, insânî hattâ medenî bir iştir. Anadolu'nun, Rumeli'nin, Arabistan'ın her tarafını gezmiş olan Evliya Çelebi hemen her şehrin etrafında bunlar için birer tekke veya mahalle bulunduğunu söyler. Edirne, Bursa ve Sivas gibi şehirlerde ise büyükçe birer miskinler müessesesi olduğunu biliyoruz. Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı kenarında Bağdat Caddesi üzerinde bir miskinler tekkesi vardı. 1927 senesine kadar burası duruyordu.» (10). Gerçekten, Evliya Çelebi Üsküdar'daki tekkelerden bahsederken «Birisi de miskinler tekkesidir. Tarîk-ı âmm üzre şe-

(8) Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, Age. s. 120 - 128.

(9) Ergin, Age. s. 17.

(10) Ergin, Age. s. 19.

hir hâricindedir. Cümle mesâkin anda sâkin olum nezr ile geçinirler. Şehir içinde bir miskin haber alınsa derha lalip getirirler. İsterse bu kişi eşraftan olsun. Zira ellerinde hatt-ı şerîf vardır. Hiç kimseyi dinlemeyip alıp tekkeye götürürler. Çünkü diyâr-ı rûmum cüzzamı bulaşıcıdır, diye şehir içinde durmak yasaklanmıştır» (11). Görüldüğü gibi miskinler tekkesi hastaları sağlıklı insanların rahatsız edici nazarlarından kurtarmak için kurulmuştur.

Tekkelerin insanlığa sundukları hizmetleri yanında dervişlerin devamlı surette ikamet ettikleri ve tarîkâta intisap edenlerin, zikir ve merasimi toplu olarak yaptıkları yerlerdir. Bu sebeple tekkeler yapı olarak şu kısımlardan teşekkül ederlerdi :

1. Semahane
2. Türbe
3. Çilehane
4. Derviş odaları
5. Selâmlık (Şeyh dairesi)
6. Harem
7. Matbah ve kiler

8. Kahve ocağı. Bunlardan başka ekseri tekkelerde bahçe ve bazen de tekke bânîlerinin türbesi bulunurdu.

Tam teşkilâtlı bir tekkede bulunan bu bölümlerin fonksiyonlarını kısaca izah edelim :

① SEMAHANE : Zikir ve ibadet etmeye mahsus büyük bir sofadır. Bunların şekli tarîkatlere göre değişir. Mevlevîlerde dönmek için ortaları müdevver bir meydan şeklinde yapılır. Semahaneler aynı zamanda birer mescid mahiyetindedir, mihrabalrı vardır. Orada cemaatle namaz kılınır v ezikredilir. Bazı büyük semahanelerde kadınlara ve e'âzım-ı ricâle mahsus mahfiller de bulunur. Kadımlar zikri kafes arkasından seyrederdlerdi ki buraya haremden girilir.

② TÜRBE : Tekkeler içinde ekseriya bir veya bir kaç zât-ı şerîfin sandukaları bulunur.

③ ÇİLEHANE : Bazı eski tekkelerde bir de çilehane vardır. Burası güneş almayan ve loşca bir yer olup orada dervişler çile çeker ve derece ikmal ederler. Mevlevîhanelerin çilehaneleri aksine ferah ve aydınlıktır.

④ DERVİŞ ODALARI : Tekkelerin camiler gibi birer avluları olup oraya bir kapıdan girilir. Etrafında sıra ile tıpkı medreselerde olduğu gibi

(11) Evliya Çelebi, Seyahatname, İst. 1314, I, 475.

önleri revaklı derviş odaları vardır. Bunlara hücre denir. Dervişler bu odalarda ayrı ayrı veya bazen bir kaç bir odada olmak üzere oturup yata-
lardı.

5. **SELÂMLIK** : Şeyh efendinin dairesidir. Buna meydan evi de de-
nir. Orada misafir kabul edilir ve yemek yenir.

6. **HAREM** : Şeyh efendinin ailesiyle beraber oturduğu ikametgâ-
hıdır. Oranın hariçten bir kapısı vardır ve tekkeden de bir kapı ile geçilir.

7. **MATBAH ve KILER** : Avlunun münasip bir tarafında dervişle-
rin yemeklerini pişirmek ve erzakını muhafaza etmek için yapılmış kısım-
dır.

8. **KAHVE OCAĞI** : Kahve pişirilen ve şeyh efendinin hizmetine
balkanların bulunduğu yerdir (12).

Vaktiyle çeşitli hizmetleri ifa etmek, faziletli kafalar, ateş dolu kalb-
ler, necîb simalar yetiştirmek ve kitlenin irşadına hizmet etmek gibi ga-
yelerle kurulan tekkeler zamana bağlı olarak meydana gelen bir takım
değişikliklerden sonra 30/11/1925'de çıkarılan bir kanunla tarihe karış-
tılar (13).

(12) Celâl Es'ad, Türk Sanatı, İstanbul 1928, s. 100 - 101.

(13) Tekkelerin kaldırılması ile safahat için Bk. Mustafa Kara, Age, s.209 - 226.